

18/4 2204

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK
UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Sollerön

2204

Mattsson, Håll Nils 1929.

Svar på ULMA: 19 om Nödbörd
och nödfoder.

15 bl. 4 =

L.L.

Exc. G.B.

Nödbröd och nödfoder.

Dalarna.

Sollerön.

Håll Nils Mattsson.

I. Inledande frågan.

1929.

Missväxtår kallades nöd-år n,
torrår = tårk-år, våtar = våt-år t
rägn-summår (= regnig sommar)

För skörden gynnsamma år kallades
god-år vilket även kunde betyda
år med goda arbetsförtjänster o.d.

År då skörd av viss sort blev god
kallades höår = å-år, rågår = riåg-år
kornår = kvänn-år o.s.v.

Gemensamma magasin varit
såd sparades funnas ej.

Priset på spannmål = säss-hos
1 mät-hos

Lan. sm. Upps. 22 04

Håll N. Mattsson. 1929

SOLLERÖN

DAL.

Frgl. 19

Österg.
lös a.

Nödbröd = nöd-bröd. Uttrycket be-
gagnades sällan utan det benämndes
vanligen efter det inblandade ämnet någonsin?
t. ex. bärk-bröd, mäsk-bröd o.s.v. Bröd
utan tillsats av nödbrödsämne kalla-
des ren-bröd. Sammanfattande be- Bodl. i
bröd
teckning för alla slags utdrygnings-
och ersättningsmedel funns ej.

Såsom utdrygningsmedel och er-
sättning för mjöl har använts po-
tatis = pärönⁿ och mäsk = mäsk m,
samt ärthalm = ärt-äm, rågax = rüg-
akks, bark = bärk, islandslav = väjt-
musä och ben = ben som malts till
mjöl.

Dessa utdrygningsmedel använ-
des endast under missväxtår. E.H.

2.
Bodl. i
vit-
mossa

Lan. sm. Upps. 2204
Håll N. Mattsson. 1929
SOLLERÖN
DAL.
Frgl. 19

undantag därifrån utgjorde dock
märke och potatis som alltid använ-
des som utdrygningsmedel eller rent
av som förbättringsmedel i tunnbröd.

Da bark ej använts i brödet i man-
naminne kan ej uppgift erhållas
om särskilda är då barkbröd ätits
eller när det rist förekommit. Det
torde med sannolikhet ej ha använts
i vten senare än högst något tior-
tal år in på 1800-talet.

Brist på föder = födär - nöd ϕ (fodär-
nödi), födär-hos ϕ (fodär-hosv). Nöd-
föder = nöd-födär n (nöd-fodär). Be-
teckning för hjälpföder är ej känd.
För att beteckna djurens utsult-

Adb.
-lösa

Lan. sm. Upps. 2204

Håll N. Mattsson. 1929

SOLLERÖN

DAL. Fgl. 19

na tillstånd sadet att de varo ljötär
tömär, sülltigär, sämä skämör
 (= såsom ärtskidor) Ett utsvalt djur
 kallades skräjke, likaså ett magert
 "skinntvikt" fruntimmer.

Ordbr.:
 som
 konj;
 skrike f.

Att utdryga kreatursfodret använ-
 des löv = löv n, renlar = väjt-muså m,
lar = hävå m, ljung = grån n, ung-
tall = bär l bä-räjs n, kvickerot = kvikk
tåg f, hästgödsel = äret-drit.

Ordbr.:
 barr-ris

II. Bark.

Som födovämne för människor an-
 vändes tallbark = täll-barrke. Att bark
 använts som födovämne för kreatur

Lan!sm. Upps. 2204
 Håll N. Mattsson. 1929
 SOLLERÖN

DAL. Fgl. 19

har sannolikt ej förkommit.

väl dock som sleke?

Granbark = grå bark användes vid garvning av läder och vid tjärbränning (behandlas i frägelisternas n° 18), tallbark = tall-bark till nätflöten = nät-ållär och bark-båt (= lekpraksbåt); almbark = aldär-bark till nätfärg, enbark = jern-basst till förfärdigande av fordrat för liar = hjä-sko m.m.

Ordb.: bark Frgl. 19

Särskilda uttryck för att ta bark från olika trädslag funnos ej.

Ordb.: skäde f.

Barken togs vid savningstiden.

Sav = säv m, björkesav = byrtj n (byrtjån) Sav av tall och gran kallades även kvåd & rinn-kvåd f. Uttryck för att träden sava eller att barken släpper = ä löpa. Att skilja barken från stammen kal-

Ordb.: löpa st. v.

Landsm. Upps. 2204 Håll N. Mattsson. 1929 SOLLERÖN DAL.

las att gäp eller då den inte släpper
utan ^{man} måste beqagna något verktyg
för att få av den heter det skäva eller
bark.

Ytterbark = tjäck-bark, innerbark
= kuinn-bark.

Uttryck för "barktäkt" eller "gå i skar-
skog" finns ej.

Ordnamn o.d. som innehåller minnen
om barktagning finns ej.

III. Barkens insamling och be- handling.

Kurvändning av bark till människo-
föda har här förekommit; mycket rön-
ga omfattning och då påkert över 100
år förflutet sedan barkbröd använts

Ordb. i
löpe;
skäva
(skillem i
bet.!)
Ordb. i
bark

7
har minnet därav förblekat och hit-
hörande benämningar ha fallit i
glömska. Det enda som kunnat in-
hämtas i fråga om barkens beredning
till bröd är följande: Man tog inner-
barken av tall (förfaringsrättet okänt),
fraktade hem den och lade den i ett
kär med vatten för att "laka ut: blöt"
yr kådsmaken = kvåd-smatjänn.

Brödb. i
blöta-ut

Sedan turkades den, finhackades och
maldes till mjöl som sedan blanda-
des i kornmjölet vid bakning till
tunnbröd.

Att bark använts till andra maträt-
ter än till bröd är ej känt.

V. Barkbröd. Tillredningsrättet okänt.

VI. Bröd av andra nödbröds- ämnen än bark.

I nödbröd användes inblandning av mjöl av rågax och ärthalm. Om sådant bröd haft särskild benämning är obekant (se svar på frågelistan 16).

Med inblandning av rotfrukter har endast förekommit potatisbröd = pärön-bröd (se svar på frågelistan 16) vilket ej kan räknas till nödbröd.

Av lavar och mossor var isländslar (se sid. 2) det enda som någon gång användes i brödet. Namn på sådant bröd är obekant. Då lingrö användes i brödet kokades det och tjånade som seg-vatten ^{= seg-vatten} ~~ett~~ andra vildväxande äm-

Ordb.:
seg-vatten

men användes i brödet är ej känt.

Andra ämnen som blandades i brödet voro märke (därav namnet märkbrö) och benmjöl (endast undantagsvis)

Att hästgödsell eller sägspån använts i bröd o.d. är ej känt.

VII. Andra nödtidsanrättningar än bröd.

Att bark blandades i andra anrättningar än bröd, är ej känt. Bär och andra frukter anrättades förutom aldrig som maträtt utan pluckades och ätos direkt. Grönsaker av något slag voro ej kända som matnyttiga och ätliga svampar ha varit okända tills på

Landsm. Upps. 2204

Håll N. Mattsson, 1929

SOLLERÖN. DAL.

Fagl. 19

senare tid. Till nödtidsanrättningar kan räknas vattvälling = vätu-veling av mjöl, vatten och salt samt drikksull av jäst dricka och tunnbröd.

Ordbr.: sull m.

VIII. Bark som föder åt kreaturen har ej varit känt.

IX. Andra nödfoder.

Ungtall = bär gavs i regel åt getter samt i nödfall åt kor.

Öne = ljön f. kokades till lag = jinlag som hälldes på hackelsct åt korna.

Ordbr.: öne f.

På våren (den tid då man egentligen behövde beqagna nödfoder) tog man kvislar och skott av lörtriad = njåva-tening.

Ordbr.: tening m.

Landsm. Upps. 2204
Håll N. Mattsson. 1929
SOLLERÖN
DAL. Frgl. 19

gär, blåbärspis = blåbärs-räjs, ljung =
grån o.d. och gavs åt kreaturen.

Vissel lär begagnades aldrig som
foder.

Renmosa = väjt-musa samlades
under sommaren till musa-kattlar,
(se svar på frågelistan 7) kördes hem på
vinterfåret och gavs utan tillsatser
åt kreaturen.

Lar = lävå m samlades endast
vid tillfälle då man högg ved till
bränstake, granris = grå-räjs till strö o.c.v.

Ardbi:
Lave m.

Ljung (se ovan) insamlades endast
i nödfall och gavs åt kor och småfå.

Härtgödsel gavs åt svin, aldrig åt kor.

Kvickrot grävdes i nödtider upp
om våren. Det var ett begärligt foder

men det var ett mödosamt och tidsåtdan-
 de arbete att få upp det. Kyrkoherde
 L. Dalin, den bekanta "fågelpresten" på
 Sollerön, yttrade på sin tid med hän-
 syn till kvickrotens användning som
 nödfoder: Gud välsigne kvickroten!

Sånghalm = säyng-äm har även vid
 foderbrist använts som kreatursfoder.

IX. Minnen från nödår.

Under ogynnsamma år var det i-
 synnerhet tiden omkring olafs-mässan
 = öls-mässa, innan regnen hunnit snog-
 na, som brödfödan tog slut. Denna
 tid kallades öls-mäss-krötjänn.

Slammansägaren Myr Per Andersson
 född 1827 brukade berätta att hans

→ Odh.
 olsmäss-
 kroken

Landsm. Upps. 2204

Håll N. Mattsson. 1929

SOLLERÖN

DAL.

Frgl. 19

föräldrar något år på 1840-talet blevo utan brödråd och då sådan ej stod att få inom socknen skickades han och hans syster med roddbåt till Leksand för att försöka bärryg säd (= få räd på kredit), vilket också lyckades den gången.

Soldaten Lars Junder = Djüs-Junderänn, född omkring 1830, berättade på sin tid huru han och hans broder under ett nödår i deras barn-dom gingo till en skvaltkvarn = skvättkvarn kallad dögår-kvarnen och spände mjöl och damm av väggarna så att de gingo till en gröt.

Allra sämst var det i nödtider att få spannmål till utsäde = räs-kvarn

Lan. sm. Jpps. 2204

Håll N. Mattsson. 1929

SOLLERÖN

DAL. Frel. 19

och man måste vissa år göra långa
och besvärliga resor till socknarna
i södra Dalarna = utå hända för att
få rådan. På 1840-talet var det en
gumma i Bengtsarvet som hade en
slarvaktig gubbe vilken var begiven
på starka drycker och hon fick för det
måsta själv svara för att familjen ha-
de någonting att leva av. En vår ha-
de hon med nöda lyckats skrapa i-
hop spannmål till utsäde och hon
kunde dra en lättnadens suck men
då brodden kom upp var det endast
något stånd här och var på tegarna.
Gubben hade nämligen bytt åt sig
vin för utsädet och endast strutt ut
något korn här och var.

Landsm. Upps. 2204
Håll N. Mattsson. 1929
SOLLERÖN DAL. Frgl. 19

11

Anmärkning.

De ortens klimatiska förhållanden, tack vare öns läge i Siljan, är betydligt bättre än i närgränsande socknar och därför missvästar till följd av frost sällan, om någonsin, förekommit, har nödbörd i egentlig mening sällan behövt tillgripas.

Att bakkbröd använts i mycket ringa utsträckning kan man sluta sig till av den omständigheten att inga verktyg, benämningar eller sägner finnas kvar som kunna ge upplysning om hur det tillverkats eller använts.

Sullerön den 10/3 1929

Håll Nils Mattsson.